

A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben.

A vallásos érzés három irányban keres kielégülést: *értelmi, erkölcsi és esztétikai* irányban. Onnan van ez, hogy a vallás az ember egész szellemi lényéből keletkezik s projiciálódva belőle a világegyetembe, újra visszatér oda s ráborul a lélekre, annak minden tevékenységére. Ezért van, hogy a vallásos ember gondolkozása, cselekvési módja, vágyai mind át vannak itatva ez érzéssel. A legkezdetlegesebb, primitív vallásoktól föl a legmagasabb fokon levőkig e hármasság kielégülési törekvést minden vallásban kinyomozhatjuk.

Nem minden vallásban s nem is minden egyénben jut egyforma szerep mindenik iránynak. Egyik vagy másik előtérbe léphet annyira, hogy a többi veszt jelentőségéből; de csak veszt, egészen sohasem szorul ki. Azonban teljes vallásos megnyugvás csak akkor áll elő, ha a vallásos érzés értelmi, etikai és esztétikai irányban az egyén vagy egyének fejlettségi fokához mért kielégülést nyert. Ha megtörténik, hogy bármilyen okból valamely irányban nem találja meg a kielégülést a vallásos érzés, azonnal előáll a lélekben bizonyos fokú nyugtalanság, mely vagy egyházi kilépéshez, vagy vallásos elfásultsághoz, közönyhöz vezet. A vallásos reformációknak, régi vallások elavulásának, újak keletkezésének oka is részben ide vezethető vissza.

Rendesen az esztétikai kielégülésnek túlságosan előtérbe nyomulása szokott bizonyos idő elteltével bekövetkezni a már kialakult vallásokban, ami a liturgiának bonyodalmassá, reprezentatív jellegűvé tevésében, a képzőművészetek túlságos igénybevételében, a dogmatika irracionális miszticizmusában, az erkölcsi élet ellazulásában jelentkezik. Visszahatásként az etikai kielégülésre törekvés szigorúsága, az értelem tisztító munkája lép föl. E jelenséget látjuk a kereszténység fellépésében s diadalában a római birodalom vallásaival szemben, melyek nagy erkölcsi lazaságot, az akkori filozófiai műveltséggel szemben kevés racionálizmust, de mitológiáik tar-

kaságában, templomaik, szobraik s talán festményeik gazdag szépségében magas művészi fejlettséget mutatnak. A puritán kereszténység, mely eredeti formájában nem egyéb, mint reformált judaizmus, épen e művészi fejlettségben látta szimbolizálva a pogányságot s ezért fordult a gyönyörű templomok, szobrok ellen, mihelyt valahol a pogányság fölé kerekedhetett.

Ugyanezt látjuk a XVI. század reformációjának történetében is. A római birodalom művészi érzékű lakossága sokáig nem lehetett egyházi művészet nélkül. A művészet hiányának érzése korán fellépett és a vallásos lélek esztétikai irányban is kielégülést keresett. Építészet, festészet, szobrászat, zene jöttek segítségül s lassanként csodás egyházi művészet fejlődött ki, mely csúcspontját a nyugati egyházban épen a reformáció előtti időben érte el. Nagyobbat, szebbet egyházi építészetben, szobrászatban, festészetben még nem tudtak alkotni, mint a reformációt közvetlenül megelőző időben. Természetes, hogy ez a nagy művészi fejlettség csak az értelmi és etikai irány rovására jöhetett létre s a reformációban a már említett reakciót vonta maga után. A reformáció is tehát művészetellenes volt és pedig annál nagyobb mértékben, minél inkább törekedett racionálizmusra, minél szigorúbb morált hirdetett és igyekezett megvalósítani. A protestántizmus 3 főhajtása (lutherizmus, kálvinizmus és unitárizmus) közül legkevésbé művészetellenes a lutherizmus, mely mint a reformációt megkezdő irány, legközelebb áll a katolicizmushoz, általános felfogásában legtöbb római remnieszenciát őrzött meg, legtöbb teret engedett meg egyházi életében a művészetnek, míg a kálvinista puritánizmus s az antitrinitárius racionálizmus a legnagyobb idegenkedéssel fordult el a művészet legtöbb ágától, sőt annyira ment volt, hogy épen nálunk még az orgonákat is kidobták a templomból.

A reakciónak be kellett következni a protestáns egyházak kebelében is. A vallásos lelkeknek meg kellett érezniök, hogy az értelmi és etikai érzéknek vallásos téren való kielégítése még nem ad teljes vallásos megnyugvást. És tényleg azt látjuk, hogy a reformáció nagy viharainak elcsöndesülése után, mikor a lelkek inkább magukba mélyedhettek s csendes szemlélődésnek inkább átadhatták magukat, a protestáns egyházakban időnként ideges nyugtalanság lépett föl valami hiányérzet öntudatlan kifejezéseként. E nyugtalanság, ez elégedetlenség a protestántizmus határain belül újabb apró szekták keletkezését, pietisztikus irányzatok létrejövését eredményezte. A hiányérzet oka azonban csak a legutóbbi évtize-

dekben kezdett tudatossá lenni s kezdték észrevenni maguk a protestánsok is, mily kevés művészet van egyházi, vallásos életükben. Ennek következménye a nyugati protestáns országokban az egyházi zene nagyobb mértékű felkarolása és ápolása lett, ami nálunk is érzeteti hatását annyiban, hogy a hazai protestáns egyházak is templomi énekes könyvüket reformálni, éneklésüket, énekeiket művésziesebbé, dallamosabbá tenni törekedtek. Hogy épen a zenében kezdődik a művészeti hiányérzet fokozottabb kielégítésére törekvés és nem pl. képzőművészeti téren, annak oka abban keresendő, hogy a költészetet nem számítva, legközvetlenebbül ható művészet a zene.

A protestántizmus épen racionálisztikusabb jellege és egyszerűsége törekvése miatt nem engedhet oly nagy szerepet a művészeteknek, mint pl. a katolicizmus, melynél az értelemi téren való dogmai kötöttséget a művészeteknek mondhatni túltengő fölkarolása és alkalmazása kell, hogy jóvá tegye és mintegy szükség-szerűen feledtesse. De a protestántizmus is föltétlenül nagyobb szerephez kell, hogy juttassa a művészeteket egyházi és vallásos életében, még pedig aszerint, hogy milyen dogmatikai formákban fejti ki saját vallásos érzületét. Nem egyforma tehát az a szerep, melyet a lutherizmus, kálvinizmus és unitarizmus megengedhetnek egyházi és vallásos téren.

A művészeteknek az unitárius vallásos életben való szerepét és határát az unitárius hittani felfogás és etikai törekvés határozza meg. Épen ezért a művészetek különböző ágai közül az unitárius vallásos életben nem mindeniknek jut szerep. Vallásos életünkben kiesik a festészet és szobrászat, tehát a képzőművészetből csak az *építészet* és a szolgálatában álló *iparművészet* jöhet tekintetbe. Ezzel szemben a hangzó művészet mindkét fajtát: a *költészetet* és *zenét* fokozott mértékben kell igénybe vennünk.

Az ember élete megállapított sarkigazságok szabályozó erejének hatalma alatt halad bizonyos cél felé, de az egymás után következő cselekedetek rugóit sokkal többször szolgáltatja az érzelmek ide-oda hullámozása, mint a lélek értelmi tevékenységébe rajzolódó igazságok, logikus megállapítások belső képe. Tehát alapjában véve valakit valamely tett elkövetésére rábírní annyi, mint oly érzelmeket kelteni fel benne, melyek akaratát annak a cselekedetnek irányvonalába indítják. Hogy az érzelmekeltésben és az akarat elhatározásában milyen szerepe van a szóló művészetnek, nevezetesen a zenének és a lírai költészetnek, azt a tapasztalat,

a lélektani megfigyelés eléggé igazolja. Világos ennél fogva, hogy a vallásos életben a szóló művészet, vagy másképen a hangzó művészet az etikai érzésnek adja meg az esztétikai színt, ragyogást.

Unitárius vallásos életünkben hittani felfogásunknak kell, hogy szimbóluma legyen mindaz, amit a művészet terén alkotunk. És hittani felfogásunknak megfelelően *egyszerű, de azért mégis mély-séges, világos és könnyen megérthető szépség* kísérje a szimbolizálást.

Vallásos életünk irányító központja *a templom*. Itt fejeződnek ki azok a hitbéli felfogások, erkölcsi irányelvek, melyek lelkünket egy szent közösségbe fűzik. Tehát vallásos művészeti vágyainknak is hordozójává kell lennie s kifejeznie, miben keresi és találja meg az unitárius vallásos lélek esztétikai kielégülését. Míg az unitarizmus, mint racionálisztikus vallás, mély eszmei és etikai gazdagságot rejt magában, addig művészi, esztétikai igény tekintetében a legtöbb unitárius templom ég felé meredő szegénységi bizonyítvány. Ennek oka egyfelől szomorú multunk, melyben régi korok művészi örökségeként ránk szállt sok szép templomunkat elvette a hatalmi erőszakkal szövetkezett vallási türelmetlenség, másfelől pedig a művészeti irányt nélkülöző egyoldalú racionálista nevelési rendszerünk és a XIX. század stilustalansága. Az elvett, vagy már roskadozó régi templom helyett ugyanis legtöbb helyen újat a XIX. században építettek s a tervező, munkavezető igen sok esetben művészi képzettség nélkül való falusi mesterember, kisvárosi pallér volt, aki legfőlegb némi kis barokkra emlékeztető disszel igyekezett megtörni a templom benső siralmas egyhangúságát. Újabban épített néhány templomunkon sem annyira a művészi öntudatos törekvés, mint inkább régi építészeti stílusok utánzásában való bravuroskodás fejeződik ki.

A vallásos esztétikai érzést legelső sorban a templomnak kell megragadni a vallásos érzés komolyságának, egész lelket átfogó ünnepélyességének, erkölcsi emelő erejének szimbolizálásával. A templomnak kell éreztetni a művészet nyelvén a vallásos hitben megnyilvánuló felfogást. Ne a toronyra feltüzött csillag, gömb, kereszt mondja meg, hogy miféle épület áll előttünk, hanem a templom maga teljes egészében hirdesse templomvoltát. Az unitárius templomnak tehát olyannak kell lenni, amilyen az unitárius hittani felfogás: *világosnak, érthetőnek, mélységesen komolynak és őszintének*. A misztikus félhomályba burkolt oldalfülkék, érthetetlen célből felaggatott hivalkodó tornyocskák sohasem unitárius tem-

plomba és templomra valók. Nem felel meg az unitárius vallásos érzésnek az olyan stílusú templom, mely rejtelmességet vagy hiva^l-kodó pózolóást fejez ki. A különféle építészeti stílusok közül az unitárius vallásos lelkülethez talán legközelebb áll a nagyjában már kialakult *modern stílus*, mely a múlt század történelmieskedő irányzatának békóiból való kiszabadulást jelenti és jelszava az egyszerűség, anyagszerűség, célszerűség. A modern építőművészet kerül minden fölösleges cifraságot, cikornyát, a művészi hatást^t kellő térarányokkal, művészies elhelyezéssel, helyes beállítással igyekszik elérni. E mellett mindig világos áttekinthetőségre, igazságra törekszik és nem hazudik márványt ott, hol értéktelen mészhabarc van, sem törekeny gipszfigurákkal nem akarja jelképezni a súlyos terheket hordozó erőt. A kifelé való építkezéssel, vagyis azzal a módszerrel, hogy az épület külső alakját mindig a belső rendeltetés szerint alakítja, már kívülről áttekinthetővé teszi az épületet, mely minden felirat nélkül is elárulja, milyen célt szolgál.

Az unitárius templomépítészethez is ez elveket kell szem előtt tartania. A templom, mint épület is, az unitárius hittani felfogás józanságának, ésszerűségének és őszinteségének legyen kifejezője. Legyen áttekinthető, egyszerű és komoly; külső alakjában is kifejező s megfelelő a célnak, melyre épült. Lehetőleg külső elhelyezésével is mutassa meg, hogy a vallás, melynek szolgálatában áll, hivatva van kiemelni a lelkeket a köznapiság szűk és szürke köréből s megtölteni komoly tartalommal. A templom környezete ne legyen elhanyagolt. Kedves és értékes képeinket izléses, művészies keretbe szoktuk helyezni és gyakran megesik, hogy kedves emlékü, de csak ránk nézve becses, kevésbé művészies képünknek hatását a jól választott kerettel megragadóbbá tudjuk tenni s elfeledtetjük művészi hiányait. A templom környékének művészies rendezésével is sokszor elfedhetjük a hozzá nem értő, művészi értéket nélkülöző építőmester által épített templom művésziatlenségét. A templom körül elhelyezett néhány fa, bokor, egy kis zöld pázsit tarka virág-ágyásokkal nem egyszer megkapóan szép kiállítást ad a kevésbé szép templomnak is.

Faluhelyen általános szokás a templomnak lehetőség szerint dombra, emelkedett helyre építése, ami rendszerint kedvez a templomnak művészi hatás tekintetében, különösen ha arra is súlyt fektetnek, hogy a templomfal merev vonala ne kopár domboldalban nyerjen folytatást, hanem a merev egyhangúságot fák, bokrok törjék meg és lágyítsák. A templom dombra épülésénél fokozódik a mű-

vészies térbeli hatás, ha a domboldalhoz alant házak, épületek lapulnak, mintegy kifejezve a lelkeknek az életküzdőlemben is az élet szelleme: Isten felé irányulását.

Városon a templom közvetlen közelében sokszor magas, emeletes házakat építenek. Esztétikai szempontból ezt kárhozatosnak és megengedhetetlennek kell tekintenünk, mert emiatt sokszor nyomorúságosan eltörpül a templom és a máskülönben művészies épület is minden báját, szépségét elrejtve, szinte szégyenkezve bujkálni látszik. A templom közvetlen közelében sohasem kellene megtűrni a templom félmagasságánál magasabb épületet.

Ha a művészi szép szempontjából gondot kell fordítanunk a templom környezetére és külsejére, fokozott mértékben kell ezt tennünk belsejével is. A templom külseje komoly szépségével kösse le a figyelmet s belseje felé fordítsa az érdeklődést, de az ajtón át belépőt ne érje kellemetlen csalódás. A templom belseje álljon összhangban külsejével, ha a külső a szép kellemes érzetét keltette fel a lélekben, a belső berendezés ne rontsa le azt, hanem még fokozza. E tekintetben a sokszor mutatkozó hiányt az okozza, hogy a templom belső berendezésének készítését a presbiterium kontár falusi asztalosra bizza, ki olcsóbban elkészíti azt, mint egy másik, iparművészeti képzettséggel és rátermettséggel is bíró mester. Hány régi csúcsives stílü szép templomot lehet látni falun, nyomorúságosan nyikorgó, izléstelenül összetákolt padokkal, papiszékkel, melyek lehetetlen otromba színekkel vannak ékesre pingálva. Hajdanában, amikor a templomok tervezői és az építés vezetői is művészi képzettséggel bíró papok, szerzetesek voltak és a világi hívek sem sajnálták a templomtól a pénzt, a templomok belső berendezése tekintetében is versenyre keltek, hogy melyik legyen szebb, művészibb. De a templom külső és belső építészeti szépségeivel összhangzó régi padokba, székekbe idők folytán beleesett a szű, talán a kevés esztétikai érzékkel bíró belső ember sem találta elég egyszerűnek s a saját egyéni szempontjából szépnek, minélfogva sok helyen kidobták azokat a templomból, tán még tűzre is tették s értéktelen, semmi művészi izlést el nem áruló felszereléssel helyettesítették.

Nagy gondot fordítsunk templomaink belsejére, oda is vigyük be a művésziességet. A vallásos érzést nem tompítja, hanem fokozza, ha a szem a vallás komolyságával összhangzó szépet lát a templomban. A vallásos lélek megnyugvása teljesebbé lesz, ha esztétikai irányban is megnyeri a vallásos érzés a kielégülést. A szó-

széktől kezdve az ajtókilincsig, mindennek a komoly szép uralma alatt kell állni a templomban. Komoly szépet mondok, mert a templomban minden vonalnak, diszítő elemnek komolyságot, a vallásos szemlélődésbe merülő lélek komolyságát kell visszatükröznie.

Sokszor megtörténik, hogy régi templomot új berendezéssel kell ellátni; szószéket, szószékkoronát, vagy úrasztalát, papiszéket stb. kell újjal kicserélni, esetleg új orgonát beépíteni. Ilyen esetekben sohase legyen az új a régi másolata. Amit mi helyezünk a templomba, annak a mi korunk bélyegét kell magán hordoznia. Egy csúcsíves vagy román stílusban ma készített úrasztala, szószékkorona anákrónizmus, mert vele azt akarnók kifejezni, hogy mi a csúcsíves vagy román stílus korának művészi nyelvén beszélünk, ami éppen annyira lehetetlen, mint a Tinódi nyelvezetén ma históriás éneket írni. Hogy mennyire nem lehet letűnt korok stílusában bármit is hiven kifejezni, azt a múlt század csúcsíves, reneszánsz stb. épületei mutatják, melyek közül még a legnagyobb művészettörténelmi tudással megépítettéről is kiderítette utólagosan a képzőművészeti kritika, hogy a csúcsíves, reneszánsz stb. stílus korában nem úgy építették volna. Minden stílus a maga korának szülötte, annak szelleméből fakadt, vele a legszorosabban összefügg, az akkori világnézetnek a szép irányában való projiciálódása; minélfogva lehetetlen, hogy valamely kor igazán és hiven ki tudja fejezni magát régi stílusok nyelvén. Ne féljünk új templomi berendezésünket modern stílusban terveztetni meg hozzáértő iparművésszel, mert a modern stílus, mely ornamentációjában, építésben, a legegyszerűbb dolognak készítésében is irtózik a hazugságtól s mindenütt a kifejezés nemes egyszerűségére, a vonalak összhangjára, szigorú anyag- és célszerűsége törekszik, sokkal nagyobb eszmei rokonságban van az unitárius hitvilággal, mint akár a jezsuitizmus barokkjá, akár a XV., XVI. század élvhajhászó pápáinak reneszánsza, vagy a középkor misztikus szemlélődésbe merült, világot megvető szerzeteseinek gótikája. Ha talán több pénzbe is kerül a művészileg tervezett új berendezés, mint a kontár kéz által csinált silány utánzat, vigasztaljon az, hogy a művészi szép belső értéke sokszorosan kárpótol a pénzbeli különbözetről.

Templomaink belsejének berendezése a liturgikus cél szerint igazodik. A szószék, úrasztala, orgona foglalják el a főhelyet. Mint ahogy a lelkészi szolgálat az istentisztelet középpontját alkotja, úgy a szószék is rendszerint a templom középpontjának irányában fekszik, az orgona pedig, mint az énekvezetés és kísérés eszköze,

valamelyik karzaton talál helyet. A szószék és orgona céltudatos és izléses elhelyezése nagyon emeli a templom belső összhangját és hangulatát, ellenben a rossz, hibás elhelyezés teljesen összeronthatja. Vigyázni kell tehát a templom tervezésénél, orgona építésénél, hogy azok a jó térkihasználásnak megfelelően és izlésesen helyeztessenek el. A padok a szószékkel mindig szembe forduljanak, de se túlszűfelve, se nagyon szétszórva ne álljanak.

A karzat építését sem lehet figyelmen kívül hagyni. A karzat a templommal egy szerves egészet alkosson, magából a templomból mintegy szükségszerűen nőjön ki s annyira összefüggjön vele, hogy nélküle el se lehessen képzelni. Ez tartandó szem előtt akkor is, ha régi templomba akarunk új karzatot építeni; mert a templom belsejét teljesen tönkre lehet tenni a karzat helytelen beépítésével. Jártam oly templomban, melyben a régi karzat mintájára és stílusában épített új karzattal úgy ellaposították, úgy agyonütötték a templom komoly, benső hangulatát, mintha többé nem is az az épület volna. Mielőtt ilyen újításhoz fogna valamely egyházközség, tízszer is jól meg kell gondolni a dolgot s főképen ne bízzák az ilyen munkát kontár, művészi érzék és izlés nélkül való mesteremberre.

Az unitárius templom falainak belseje rendszerint dermesztő, fagyos hidegséggel néz le a hallgatóságra. Az unitárius egyszerűségnek, puritánságnak szelleme a színék életét száműzte templomainkból. A falak egyhangú fehérségéhez még hozzájárul sokszor a felszerelés fehéres-szürke, ú. n. ezüstszíne is, ami nem egyszer azt az érzést váltja ki a belépőből, mintha valami északsarki jégtemplomba került volna. Ennek a megszakítatlan nagy fehérségnek művészietlen voltát megérezte sok helyt a néplélek s ösztönszerűleg igyekezett valahogy jóvá tenni azt, mit elrontott a túlzó puritánizmus. E jóvátételnek szép jelei azok a festett deszkamennyezetek, melyek néhány templomunkba a magyaros, népiesen stilizált virágok színes mezejét varázsolták, hasonlóképen a belső berendezésnek valamely mély tónusú színnel való befestése, az első padok, papi székek, ajtók tüköreinek betöltése népies zamatú stilizált virágbokréttakkal. Sajnos, amit a nép természetes, ösztönös szépérzéke jóvá tett, azt nem egy helyen újból elrontotta a tudákoskodó, művészi érzéket és izlést nélkülöző papi puritánizmus azáltal, hogy átfestette, jobban mondva bemázoltatta gyönyörű szürkés-fehérral a magyarosan stilizált szép virágbokréttékat, rikitó világoskékekkel behúzott a régen komoly, mély tónusú színnel festett padokat.

Templomaink rideg, egyhangú fehérségét meg kell törnünk a színek bevitelével. Nem szabad abban a téves felfogásban ringatóznunk, hogy a templom színessé tett belseje ellenkezik unitárius racionálizmusunkkal. Akármilyen racionálisták vagyunk, nem tagadhatjuk, hogy érzéseink is vannak s szükséges is, hogy legyenek. Azonban templomaink rideg fehérsége azt a benyomást kelti, mintha vallásos életünkben csak az észnek volna szava s az érzelemnek semmi szerepet nem juttatnánk. A színek az érzelmi világgal szorosán összefüggnek s laikus előtt szinte hihetetlen, hogy némely szín milyen fontos szerepet játszik idegéletünkben. Ez is, de szép-érzékünk is parancsolja, hogy nem szabad kizárni a színeket templomainkból. Különb, hogy szeretjük a templomban a színek tarka pompáját s jól esik szemünknek és nem zavarja vallásos érzésünket, ha izléses szétosztásban a falak egyhangú fehér síkjában színfoltokat látunk, bizonyítja az, hogy ünnepélyes alkalmakkor zöld lombfüzérékkel, tarka virágkoszorúkkal, bokrétákkal ékesítjük templomainkat. Miért ne lehetne állandóvá tenni azokat az élő virágokkal, zöld lombokkal nyert színeket, ornámentációkat? Aki járt a budapesti unitárius templomban, nem tagadhatja, hogy a művészi érzéssel és kellő izléssel kifestett templom belseje mily kellemesen, megnyugtatóan hat a lélekre. Tessék csak elképzelni a budapesti templom belsejét rideg-hideg fehérnek s azonnal tisztán áll előttünk a fehérre meszelt s színesre festett templom belső hangsúlyi különbsége.

Az a kérdés, mily színeket és ornámentációkat használjunk templomainkban. A felelet csak az lehet: temploma válogatja. Templomainkon általában véve nagy ablakok vannak, melyeken át csak úgy ömlik be a külső fény. Kivételt csak azok a templomok képeznek, melyek a csúcsíves vagy román-csúcsíves átmeneti korból származva, keskeny, szűk ablakokkal épültek. Ha világos, nagy ablakú templomot akarunk színezzni, lágy, tompa árnyalatúak legyenek a színek, a diszítványok pedig inkább lazán összefüggők. Ha pedig az ablakok szűkök, vagy közelben álló magas épületek elzárják a világosságot s így a templom belsejében állandóan liláskéses félhomály dereng, akkor a színek legyenek erősebbek, de mindig mély tónusúak. Azonban sem az egyik, sem a másik esetben nem helyezhetünk egymás mellé a lélek kedélyvilágára zavarólag ható disszonáns színeket. A diszító elemek lehetnek geometriai alakok, lehetőleg magyarosan stilizált virágok is; emberi, állati alakok azonban soha. De bárhonnán vegyük azokat, sohasem sza-

bad rontaniok, hanem fokozniok kell a templom ünnepélyes komolyságát. Épen azért, ha templomainkat színesre akarjuk festetni, sohasem szabad e fontos munkát szobafestő és mázolóra bízni; hanem hozzáértő művésszel kell tervet készíttetnünk s aszerint végeztetnünk a kifestést. A templomi színes ornámentáció legyen mindig igaz s ahol sík felületet főd, ne akarjon oda domborművet hazudni.

A templom benső szépségét nagyban fokozzák a színes ablakok is. Tudtommal csak egy templomunk van, melynek ablakai színes üvegből készültek: a budapesti. Ajánlatos volna különösen városi templomainknak színes ablakokkal való ellátása, mert aki nem látta, tapasztalta, nem is tudja, hogy a művészi terv szerint készült színes ablakok ragyogó színpompája milyen meleggé, ünnepélyessé teszi a templom benső hangulatát. (Folytatjuk)

Zoltán Sándor.

Brassai Sámuel.

Az Entwurf és az 1863. évi egyházi tanterv.

Brassai 1862-ben megvált a kollégiumtól mint tanár s ettől fogva csak mint felügyelő-gondnok és a nevelésügyi bizottság elnöke van hivatalos összeköttetésben az iskola ügyével. De megválhatott-e jelkileg is az iskolától és a nevelés ügyétől az, aki az alkotmányos élet visszatérével az ifjúságról, mint „gondoskodásunk szeretett tárgyairól“ beszél s egyházát arra a „roppant feladat“-ra és súlyos felelősségre figyelmezteti, mely az autonomia visszanyertével rája nehezedett. ¹⁾

Azt a szomorú tíz esztendőt, mely a szabadságharc lezajlása után az alkotmányos élet hajnalodásáig eltelt, Pesten töltötte. Nem vett részt abban az autonomiáért folytatott szívós küzdelemben, melyet az Egyházi Képviselő Tanács, Kaáli Nagy Elek főgondnok irányítása mellett, főleg Mikó Lőrinc pennájával folytatott. ²⁾ E hősi küzdelem ismertetése most nem feladatunk; majd — ha Isten segít — visszatérünk rá. De röviden vázolnunk kell azt a nagy változást, melyet Thun gróf Organisationsentwurfjának ránk erőszakolása főiskolánk életébe hozott, hogy aztán 10 esztendő múlva az elejtett fonalat ismét felvehessük.

Ha az igazat őszintén meg akarjuk vallani, el kell ismernünk, mondja Kovácsi Antal ³⁾, hogy az Entwurf valójában áldásos hatású volt gimnáziumainkra s egész köznevelésünkre. Brassai kissé szűkebb markú az elismerésben, melyet egy zárójelbe szorított megjegyzésében így fejez ki: az Entwurf „acclimatizálásában azt a ferde és kártékony eljárást követtük, hogy a konkolyt belőle elszaporítottuk s a tiszta búzát a szemétdombra hánytuk“. ⁴⁾ Sajnálni lehet, hogy Brassai nem fejtette ki, mi volt az ő felfogása szerint abban

¹⁾ Rövid elmékedés az iskolaügy felett. Keresztény Magvető, 1861.

²⁾ Kovácsi Antal, Mikó Lőrinc életrajza. Keresztény Magvető, 1872.

³⁾ A gymnasium. U. o. 1870. 127.

⁴⁾ Középkolánk ügye. Budapesti Szemle, 1874. 362—411. l.